

Фаріна В. А., магістр, Білянська М. М., доц.

Київський національний університет технологій та дизайну

АДАПТАЦІЯ МОЛОДОГО ВИКЛАДАЧА В ЗАКЛАДІ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто феномен адаптації особистості в мінливому зовнішньому середовищі. Представлено результати теоретичного аналізу концепцій і підходів до проблеми адаптації молодого викладача закладу професійно-технічної освіти. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови, які забезпечують адаптацію до професійно-педагогічної діяльності, виявлено утруднення і недоліки в діяльності викладачів-початківців.

Ключові слова: адаптація, механізми адаптації, професійна адаптація, професійне становлення, психологічна адаптація, соціальна адаптація.

Farina V. A., Bilyanska M. M.

Kyiv National University of Technologies and Design

ADAPTATION OF A YOUNG TEACHER IN A PROFESSIONAL (VOCATION-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article examines the phenomenon of personality adaptation in a changing external environment. The results of the theoretical analysis of concepts and approaches to the problem of adaptation of a young teacher of a vocational and technical education institution are presented. Pedagogical conditions that ensure adaptation to professional-pedagogical activity have been defined and substantiated, difficulties and shortcomings in the activities of novice teachers have been identified.

Keywords: adaptation, adaptation mechanisms, professional adaptation, professional development, psychological adaptation, social adaptation.

Вступ. Адаптація молодого викладача в закладі професійної (професійно-технічної) освіти є важливим компонентом його професійного становлення. Вона є важливим компонентом становлення його професійної діяльності. У роботах науковців, зокрема С.Г. Барвік, О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко, Л.І. Морської, О.О. Музальов, І.І. Облес, О.М. Отич, В.В. Палагнюк, Я.М. Степаненко, С.М. Хатунцевої досліджено питання професійної адаптації педагогів, їхньої підготовки до роботи в освітньому середовищі, впливу соціальних, психологічних та організаційних факторів на ефективність цього процесу.

Різномасштабними підходами до вивчення проблем адаптації особистості характеризуються роботи зарубіжних авторів (Г. Сельє, З. Фройд, Е. Еріксон, Х. Хекхаузен, К. Роджерс, А. Маслоу, Т. Кокс) [7].

Вчені акцентують увагу на важливості створення сприятливого професійного середовища, яке сприяє розвитку компетентностей, професійної самореалізації та інтеграції молодого викладача у педагогічний колектив. Однак недостатньо вивчені вплив сучасних викликів, методи індивідуального супроводу, механізми мотивації та стратегії формування стресостійкості й самовдосконалення молодих викладачів.

Постановка завдання. Адаптація молодого викладача в закладі професійної (професійно-технічної) освіти є важливим і складним етапом у його професійному становленні. Молодий педагог стикається з різноманітними викликами, такими як недостатній досвід викладання, труднощі у встановленні авторитету серед учнів, адаптація до освітніх стандартів і вимог закладу, а також необхідність швидко інтегруватися в колектив досвідчених колег. В умовах професійно-технічного навчання адаптація ускладнюється ще й потребою опанування специфічних професійних компетентностей, що дозволяють успішно навчати учнів практичним навичкам і підготувати їх до вимог ринку праці.

Питання адаптації виступає важливим фактором у різних галузях науки, то при вивченні його суттєвим буде взаємозв'язок і результат біологічних, медичних, психічних, соціокультурних і психолого-педагогічних досліджень [4, с. 4].

В умовах динамічної зміни структури і принципів функціонування системи освіти особливої актуальності набуває проблема професійної адаптації і її механізмів, що дозволить не тільки якісно модифікувати систему пристосування викладачів-початківців, але і дозволить оптимізувати цей процес на стадії підготовки. Саме механізм адаптації, а також фактори – умови, що активізують даний механізм, являються рушійними силами адаптаційного процесу, що визначають швидкість і успішність його протікання [7].

Успішна професійна адаптація у сучасному суспільстві є визначальним фактором соціальної самореалізації особистості, її працевлаштування, реалізації особистісної потреби у здійсненні професійної діяльності, задоволення потреб суспільства та її соціального визнання як компетентного фахівця. Успішну професійну адаптацію забезпечує належна професійна підготовка до здійснення певної професійної діяльності.

Кардинально змінюються базові парадигми освітнього процесу, ламаються усталені підходи і схеми підготовки фахівців для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Нестабільність соціальних процесів висуває підвищені вимоги до особистості молодого викладача, якому доводиться враховувати зовнішньо зумовлені соціальні вимоги, тобто змінюватись, і зберігати при цьому базові власні установки і переконання. З огляду на це можна констатувати, що розроблення проблеми адаптації особистості загалом і професійної адаптації зокрема стає одним із ключових завдань.

Результати досліджень. Однією з найбільш важливих соціально-психолого-педагогічних проблем сучасного суспільства є проблема адаптації молодих фахівців.

Адаптація – одне з найбільш широко використовуваних понять, зміст якого, на думку зарубіжних соціологів, спеціалістів в галузі словників з соціології, інтерпретується дуже широко. Однозначного визначення «адаптації» немає. Це пояснюється багатоваріантністю форм, механізмів адаптації. Якщо розвиток є стратегія життя, то адаптація – це тактика, яка дозволяє усьому живому, у тому числі людині, засвоювати зміни, в то й же час самозберігатися, забезпечуючи тим самим можливість подальшого руху.

Адаптація базується не тільки на пасивно-пристосувальних, але й на активно-перетворюючих зв'язках людини з навколишнім середовищем, являє собою нерозривну єдність тих чи інших форм зв'язку. При цьому під адаптацією мається на увазі відповідний процес, його кінцевий результат, який виражений у стані адаптованості людини до нових факторів середовища [8].

Важливим видом адаптації є професійна адаптація. Професійна адаптація характеризується не тільки пристосуванням, але входженням до активної діяльності. Для молодого викладача професійна адаптація – це засвоєння професійних і соціальних функцій, активне включення в життя трудового колективу.

Найбільш «болючим» періодом професійного розвитку педагога професійної школи є процес його професійної адаптації до умов реальної професійно-педагогічної діяльності у закладі професійної (професійно-технічної) освіти. Відомо, що професійна адаптація молодого педагога – це процес його пристосування (а також стан пристосованості) до особливостей організації педагогічної діяльності та професійних вимог закладу освіти, до якого він прийшов працювати.

Це – входження випускника до нового для нього освітнього середовища, що вимагає інтеріоризації ним норм, цінностей та способів педагогічної діяльності, які склалися у цьому середовищі (у разі їх прийняття), або активності щодо їх зміни – у разі їх неприйняття. Перший процес називається асиміляцією, або пасивною адаптацією, другий – акомодациєю, або активною адаптацією [6, с. 25].

Професійна адаптація до нових умов діяльності відбувається шляхом систематичного виконання ускладненої діяльності в цих нових умовах. Під час професійної адаптації проходить інтеграція професійних знань, умінь і навичок у професійну діяльність. Професійна адаптація є процесом інтеграції в професію, оволодіння майстерністю, застосування професійних знань, умінь і навичок до конкретних ситуацій. М.О. Дмитрієва розвиває і конкретизує поняття професійної адаптації, розглядаючи виявлення цього феномену в професійній діяльності. Під професійною адаптацією вона розуміє процес становлення і збереження динамічної рівноваги в системі «людина – професійна діяльність» [7].

Усвідомлене ставлення до професійної діяльності, підкріплене мотивацією до професійного творчого розвитку, на нашу думку, сприяє успішній професійній адаптації. У сучасній психології та дидактиці сутність навчання – це цілеспрямована, взаємопов'язана діяльність учасників педагогічного процесу, що охоплює мотивацію, цілепокладання, планування, підготовку та її здійснення, рефлексію та оцінювання результатів на засадах інтеграції і впровадження кращого європейського досвіду.

Професійна адаптація молодого викладача є процесом активної взаємодії особистості і соціального середовища з метою досягнення таких взаємин між ними, які найбільшою мірою забезпечують ефективність професійної діяльності, розвиток колективу та особистісну задоволеність професійною самореалізацією. Для цілісного процесу професійної адаптації майбутніх педагогів мають вагу виділені компоненти: виробничо-технологічні елементи адаптації домінують під час професійної підготовки, соціально-психологічні – під час процесуальних аспектів діяльності. Ступінь збіжності професійної спрямованості з реальним змістом професійної діяльності є тим суттєвим показником, яким визначаються особливості динаміки адаптаційного процесу молодого викладача [8].

Професійна адаптація як складний феномен традиційно розглядається науковцями водночас як процес і результат цього процесу. При розгляді професійної адаптації як процесу визначаються його часові характеристики, стадії та їх тривалість. Відтак, професійна адаптація викладача закладу професійної освіти – це процес активної взаємодії особистості і професійного середовища, що забезпечує ефективність професійно-педагогічної діяльності викладача і виступає основою його професійного саморозвитку і самовдосконалення. Результативний аспект професійної адаптації викладача розглядається як основний елемент при оцінці успішності адаптаційних процесів особистості. Критеріями її успішності можуть бути показники двох видів: зовнішні по відношенню до фахівця (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні) [5].

Професійна адаптація робить можливою професійну діяльність. Специфіка професійної адаптації викладача визначається тим, що її результати вимірюються опосередковано тими соціальними явищами, які формує викладач. Чим вищий рівень професійної адаптації викладача, тим швидше зростає його педагогічна майстерність та вміння, тим повніша його віддача і вплив на особистість, яка формується. Результат такої адаптації пов'язаний з реалізацією мети діяльності – набуття педагогічної майстерності, виробленням стійкого позитивного відношення до професії, особистісній самореалізації і зрілістю молодого вчителя, ціннісно-орієнтаційною єдністю з навчальним та педагогічним колективом [1].

Професійна адаптація – це також процес взаємодії особистості та соціального середовища з метою досягнення таких взаємин між ними, котрі забезпечують ефективність професійної діяльності; процес повного освоєння професії, пристосування спеціаліста до професійного середовища, до вимог, цінностей, норм професійної діяльності, формування професійно значущих якостей особистості.

Соціально-психічну адаптованість можна охарактеризувати як такий стан взаємовідносин особистості і групи, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняючи свої соціогенні потреби, в повній мірі іде на зустріч тим рольовим очікуванням, котрі ставить еталонна група, переживає стан самоутвердження і вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація ж – це соціально-психологічний процес, який при сприятливому протіканні приводить особистість до стану адаптованості [7].

Процес адаптації сприятливо діє на розвиток різноманітних сторін особистості. Пристосування до основної ситуації, своєрідність нових соціальних характеристик, набуття нових умінь і досвіду – усе це викликає якісні зміни, перебудову самої особистості, її професійний розвиток [1].

Процес адаптації молодого педагога професійного навчання до умов професійно-педагогічної діяльності охоплює наступні етапи:

- початкової декомпенсації;
- часткової компенсації;
- повної компенсації;
- психологічної регуляції діяльності.

При цьому в нього формується система педагогічних компетенцій, професійна Я-концепція, індивідуальний стиль педагогічної діяльності й, як правило, відбуваються зміни в ціннісній сфері особистості. Останні спричинені подоланням суперечностей між особистісними та професійними педагогічними цінностями молодого спеціаліста, сформованими в нього у професійно-педагогічному навчальному закладі, та цінностями, які домінують в аксіосфері конкретного закладу освіти.

В умовах зміни ціннісної парадигми суспільства, що супроводжується боротьбою старих і нових цінностей в освіті, професійна адаптація молодого педагога більше, пов'язується зі здійсненням ним власного вибору системи педагогічних цінностей, які стають орієнтирами його професійної діяльності й визначають його педагогічне кредо, педагогічні пріоритети, ідеали, підходи тощо [6, с. 25].

Важливою детермінантою адаптації є професійно-кваліфікаційна ознака. Виділяють такі принципи руху молодого спеціаліста від низьких до високих ступенів професійної майстерності:

1. Професійне просування молодого спеціаліста включає в себе:

- підвищення професійної майстерності разом з оволодінням суміжними операціями та професіями;
- перехід на інше робоче місце без підвищення розряду зміни професії;
- підвищення кваліфікації навчання більш кваліфікованій професії та перехід на нове робоче місце.

2. За рівнем кваліфікації – рух всередині професії.

3. Зміна професії – зміна операцій по горизонталі.

4. По вертикалі – ріст кваліфікації, перехід на більш кваліфіковану роботу [8].

Результат такої адаптації пов'язаний з реалізацією мети діяльності – набуття педагогічної майстерності, виробленням стійкого позитивного відношення до професії, особистісній самореалізації і зрілістю молодого вчителя, ціннісно-орієнтаційною єдністю з навчальним та педагогічним колективом.

Найбільш значущі цінності та смисли людини в інформаційному суспільстві:

– розуміння людини як самостійно-діяльної особистості, що в гармонії з природою та цивілізацією здійснює пізнання та перетворення оточуючого світу і прагне до нового досвіду, до внутрішнього задоволення;

- цінність освіти, об'єктивного наукового знання, установка на його постійний приріст;
- цінність інновацій та прогресу;
- прагнення особистості до автономності та збереження тяжіння до спільності, активна участь у спільному напрацюванні рішень з учасниками інформаційної взаємодії;
- пріоритетність вільної самореалізації, творчості [3, с. 34].

Такі орієнтири і принципи діяльності молодого педагога є умовою для успішної професійної адаптації, для розкриття своїх сутнісних сил у новому соціальному і професійному середовищі.

Поняття професії включає не тільки ступінь підготовки, але й форму соціального визнання, засоби реалізації професійних знань та навичок в конкретних умовах виробництва. Професійна адаптація, таким чином, має як об'єктивний, так і суб'єктивний моменти діяльності. Важливим є збіг чи незбіг між цими моментами. На думку дослідників, для молодого спеціаліста, характерним є відсутність професійного досвіду. Правильність вибору професії ще не стала об'єктом практичної перевірки, сам цей вибір трактується як попередній. Тому завжди є можливість переходу молодого працівника в іншу соціальну групу, іншу соціальну верству. Очевидно, ступінь відповідності суб'єктивних та об'єктивних моментів професійної адаптації значною мірою визначається тим, наскільки місце, яке займає працівник, відповідає його соціально-професійній орієнтації.

Таким чином, професійна адаптація – завершальний етап професійного самовизначення (професіоналізації) людини. Професійна адаптація робить можливою професійну діяльність. Специфіка професійної адаптації молодого викладача визначається тим, що її результати вимірюються опосередковано тими соціальними явищами, які формує викладач. Чим вищий рівень професійної адаптації викладача, тим швидше зростає його педагогічна майстерність та вміння, тим повніша його віддача і вплив на особистість, яка формується.

Висновки. У результаті проведеного дослідження процесу професійної адаптації майбутнього вчителя до педагогічної діяльності, можна зробити висновок про важливість даної тематики для розвитку сучасної психолого-педагогічної думки в Україні. Теоретичний аналіз наукової літератури показав, що питання вивчення особистості студентів потребують поглибленого дослідження і є досить актуальними. Поняття адаптації досліджується в різних ракурсах, тому у вирішенні окремих питань прослідковуються принципово різноспрямовані підходи. Це обумовлюється, перш за все, універсальністю цього явища, адже адаптаційні процеси об'єктивно обумовлені будь-якими динамічними змінами, що відбуваються у різноманітних системах. Короткий аналіз понять, пов'язаних із адаптаційними процесами, свідчить про те, що професійна адаптація є складним феноменом, який потребує з'ясування конкретних умов і принципів його функціонування в системі професійно-технічної освіти України [4, с. 4].

Процес професійного становлення особистості – складний процес, при якому особистість поступово переходить із одного внутрішнього стану в інший. Якості особистості динамічні. Отже, при формуванні готовності до майбутньої викладацької діяльності важливо акцентувати увагу на різних аспектах такої готовності. У цьому плані необхідні комплексні дослідження, які б розкрили сферу специфіки і різноманітність умов, що забезпечують результативність морально-психологічної і професійної підготовки.

Таким чином, під професійною адаптацією викладача-початківця ми розуміємо складний, системний, неперервний процес активної взаємодії особистості та професійного середовища, що забезпечує ефективність професійної педагогічної

діяльності та є основою професійного саморозвитку і самовдосконалення викладача; процес, засобами якого індивід, з одного боку, задовольняє свої потреби й очікування, що висувуються до педагогічної професії і умов її реалізації, і, з другого боку, підпорядковується тим вимогам, які до нього ставлять структура і зміст діяльності, умови її реалізації і ті соціальні групи, під контролем й участю яких відбувається відповідна професійна діяльність. Професійна адаптація викладача-початківця має багатофункціональний характер і є необхідною умовою, етапом професійного становлення, розвитку фахівця, на якому здійснюється оволодіння особистістю професійною діяльністю, усвідомлення цінностей професії; формування готовності до її успішної реалізації.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що адаптація є важливим і необхідним процесом, який допомагає викладачеві-початківцю ефективно здійснювати професійну діяльність, швидко орієнтуватися в мінливих умовах освітнього середовища.

Теоретично обґрунтовано, що адаптація викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності є процесом пристосування його знань, умінь, якостей і здібностей до компонентів діяльності, що забезпечує професійний розвиток педагога, ефективну взаємодію з суб'єктами педагогічного процесу та освітнім середовищем [9].

Адаптація викладача до професійно-педагогічної діяльності є процесом неперервним, який відбувається впродовж всього життя. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови, які забезпечують адаптацію викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності: здійснення інтеграції психолого-педагогічної і спеціальної підготовки на основі виявлення й подолання утруднень і недоліків у професійно-педагогічній діяльності; їх ліквідація на основі цілеспрямованого розвитку професійних умінь і корекції власної діяльності у відповідності з отриманими знаннями й результатами аналізу власної роботи і роботи колег; цілеспрямоване формування й стимулювання потреби викладачів у вдосконаленні власної професійно-педагогічної діяльності.

Встановлено, що критеріями адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності є: характер утруднень, рівень сформованості професійних умінь, характер діяльності, активність і успішність студентів.

Список використаної літератури

1. Барвік С. Г. Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійнопедагогічної діяльності у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. 2009. № 12. С. 12–18.
2. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки. За загальною редакцією академіка О. Г. Мороза. К.: НПУ, 2006. 208 с.
3. Морська Л. І. Професійна культура педагога в умовах інформатизації суспільства. *Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в європейський освітній простір*. Матеріали регіон. наук.-практ. сем. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. С. 33–36.
4. Музальов О. О. Професійна адаптація особистості в процесі вивчення предмета “Культурологія” у ВПУ: навчально-методичний посібник. К.: Педагогічна думка, 2012. 185 с.
5. Облес І. І. Концептуальні засади дослідження особливостей професійної адаптації викладача вищого навчального закладу. URL: eprints.zu.edu.ua/1328/1/05oiivnz.pdf.
6. Отич О. М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи: підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.
7. Палагнюк В. В. Професійна адаптація викладача ВНЗ: підходи до аналізу. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. Вип. 38. С. 114–123.
8. Степаненко Я. М. Психологічна адаптація викладача-початківця до професійної діяльності в умовах вищої школи. URL: https://www.psyh.kiev.ua/Психологічна_адаптація_викладача-початківця_до_професійної_діяльності_в_умовах_вищої_школи.
9. Хатунцева С. М. Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2005.